Erfgoedvereniging
Heemschut
Commissie Amsterdam
Korenmetershuis
Nieuwezijds Kolk 28
1012 PV AMSTERDAM

AANGETEKEND
Het dagelijks bestuur van stadsdeel Oost
Postbus 94801
1090 GV AMSTERDAM

Amsterdam, 15 april 2025
Betreft: aanvraag voor aanwijzing als gemeentelijk monument van de woonblokken 1, 2 en 5 tussen Tugelaweg, Maritzstraat, Retiefstraat en Cilliersstraat van voorheen Handwerkers Vriendenkring, d.m.v. een **spoedprocedure** (artikel 3 Erfgoedverordening Amsterdam)

Geachte heer, mevrouw,

Erfgoedvereniging Heemschut en het Cuypersgenootschap verzoeken u de drie resterende woonblokken van voorheen Handwerkers Vriendenkring (thans woningcorporatie Ymere), gelegen aan de Tugelaweg, stedenbouwkundig, architectonisch en cultuur-historisch van belang voor de stad, aan te wijzen tot gemeentelijk monument. Nu Ymere bekend heeft gemaakt blok 1 niet te willen renoveren in de huidige staat (het huidige volume) maar een deel van de woningen wil slopen, verzoeken wij u op korte termijn de aanwijzingsprocedure te starten en dit verzoek op te vatten als **spoedeisend** conform artikel 3 van de Erfgoedverordening.

Aanleiding
Van de oorspronkelijke vijf blokken aan de Tugelaweg zijn de blokken 3 en 4 zijn in 2014/15 vervangen door nieuwbouw vanwege de wens de woningdifferentiatie te verbeteren. Daarna is blok 5 in 2018/19 gerenoveerd. Als we nu dat imposante blok 5 bekijken is het niet meer voor te stellen dat destijds een directeur bij Ymere alle vijf de woonblokken wilde slopen ten behoeve van nieuwbouw. Tijden veranderen, inmiddels heeft een meer duurzame omgang met de gebouwde omgeving alsmede meer respect voor zowel het stedenbouwkundig/architectonisch als het cultuurhistorisch erfgoed ingang gevonden. De renovatie van blok 2 is bijna gereed. Blok 1 sluit daar architectonisch en bouwtechnisch geheel op aan. Met gedeeltelijke sloop van blok 1 verdwijnt een deel van de tastbare oorlogsgeschiedenis, namelijk de periode van leegstand, verwaarlozing/instorting en gedeeltelijk herstel. Die episode is een belangrijk onderdeel van de bewogen geschiedenis van dit complex van Handwerkers Vriendenkring. Een episode die, heel uniek, inmiddels al 75 jaar zichtbaar is en niet uitgewist mag worden.

Handwerkers Vriendenkring
Kort nadat het gemeentebestuur had aangekondigd de oude Amsterdamse Jodenhoek te gaan saneren, besloot het bestuur van Handwerkers Vriendenkring (HWV) in 1912 tot oprichting van een eigen Bouwfonds. HWV werkte al vanaf 1869 voor de belangenbehartiging van arbeiders (veelal in de diamantindustrie) en kleine zelfstandigen (meest kooplui). De vereniging was politiek en religieus neutraal en zette zich in voor de maatschappelijke en culturele verheffing van haar voornamelijk joodse leden. Het verenigingsgebouw kwam aan de Nieuwe Achtergracht en de Roetersstraat. Een belangrijk succes van HWV was de oprichting in 1895 van een ziekenfonds, het eerste in Amsterdam. Ook zorgde HWV voor een badhuis.[1]

[1] A. Caransa, *Handwerkers Vriendenkring 1869-1942. Belangbehartiging ziekenzorg volkswoningbouw*, Alkmaar 1998.

Erfgoedvereniging
Heemschut
Commissie Amsterdam
Korenmetershuis
Nieuwezijds Kolk 28
1012 PV AMSTERDAM

Het Bouwfonds kwam tot stand met steun van burgemeester Tellegen die commissaris werd.
Een van de toen nieuwe uitbreidingswijken van de stad was de Transvaalbuurt. Hier liet het bestuur van het Bouwfonds circa 540 woningen, enkele winkels en winkelwoningen bouwen. In de korte periode van 1917-1924 werden deze woningen in vijf bouwblokken langs de Tugelaweg gerealiseerd. Een enorme prestatie voor zo'n jonge corporatie.
Prominent in de gevels werden tegeltableaus met de letters HWV aangebracht. Bij de eerstesteenlegging van het eerste blok in 1917 was al een gedenksteen geplaatst in de gevel aan de Maritzstraat. Later zou HWV ook een wooncomplex realiseren aan de Nieuwe Uilenburgerstraat. Maar het complex aan de Tugelaweg was het eerste, grootste en meest spraakmakende project.

Architect J.H.W. Leliman
Als architect werd aangezocht J.H.W. Leliman (1878-1921), die naam had gemaakt met moderne en goede woningen aan de Meeuwenlaan in Noord en in de Indische Buurt. De woningplattegronden waren functioneel, de architectuur was zorgvuldig, maar niet al te uitbundig zoals bij de architectuur van de Amsterdamse School. In zijn tijd was Leliman "typologisch vernieuwend, met ingenieuze plattegronden en een rationele architectonische vormgeving zoals ook zijn collega's Berlage, Van der Pek en Van Epen voorstonden".[2]
De bakstenen gevels van de drie resterende bouwblokken zijn symmetrisch, de gevelindeling is een logisch gevolg van de verkaveling en de woningen; belangrijke elementen zijn de uitstekende pannendaken, de dakkapellen, de schoorstenen, de poorten en de erkers. In blok 5 zijn die, ook weer symmetrisch, aan weerszijden van de trappenhuizen geplaatst en op de derde verdieping door middel van een balkon aan elkaar gekoppeld. In blok 1 zijn op de begane grond aan de Maritzstraat de voormalige winkels te herkennen aan de grote vensters. Hoewel onmiskenbaar één bij elkaar horende reeks, heeft toch elk bouwblok een iets afwijkende architectuur en bijzondere elementen.
Bijzonder is dat per blok een variatie aan woningplattegronden en huurklassen is toegepast. De bouwblokken hebben ruime binnenhoven met gemeenschappelijke tuinen, destijds een luxe.
Leliman was in zijn korte carrière buitengewoon actief, zowel als architect als op cultureel en maatschappelijk terrein. Zijn gerealiseerde oeuvre telt bijna 200 werken; daarnaast schreef hij een aantal boeken en talloze artikelen. Hij stierf nog voor het laatste blok was gebouwd; zijn taak werd overgenomen door het architectenbureau van A.J. van der Steur en G.H. Kleinhout.[3]

Transvaalbuurt
Het stedenbouwkundig plan van deze nieuwe uitbreidingswijk was in 1903 – op voorspraak van Henri Polak – ontworpen door de bekende architect H.P. Berlage. Hij zou het plan nog in 1915 aanpassen. Aanvankelijk was voor dit onregelmatige gebied tussen de gebogen spoorbaan, die toen nog op maaiveldniveau lag, en de Ringvaart een vrij rigide stratenpatroon van elkaar kruisende langs- en dwarsstraten bedacht. Berlage werkte dit in fasen om tot het huidige stedenbouwkundig plan met diverse in grootte en vorm variërende pleinen en soms schuin op elkaar aansluitende straten.[4]
De aan HWV uitgegeven terreinen verschilden bewust in grootte. Van de zes dwarsstraten in de strook tussen Tugelaweg en Retiefstraat lopen er drie door. De Smitstraat werd niet doorgetrokken maar komt uit op het midden van blok 2, waar Leliman in dezelfde as een pleintje met poort naar het binnenterrein creëerde. Het

---

[2] [J. Schilt,] *Woningblokken Handwerkers Vriendenkring*, Amsterdam: Bureau Monumenten en Archeologie, 2008.
[3] E. Pronk en D. Segaar, *J.H.W. Leliman (1878-1921) architect en publicist*, Rotterdam: BONAS, 1997;
J.H.W. Leliman en A.J. van der Steur, *Het Stadswoonhuis in Nederland gedurende de laatste 25 jaren*, 's-Gravenhage 1924, p. 149-150 (blokken 2 en 5);
V. Stissi, *Amsterdam, het mekka van de volkshuisvesting. Sociale woningbouw 1909-1942*, Rotterdam 2007.
[4] S. Polano, *Hendrik Petrus Berlage. Het complete werk*, Alphen aan den Rijn 1988, p. 174.

Erfgoedvereniging
Heemschut
Commissie Amsterdam
Korenmetershuis
Nieuwezijds Kolk 28
1012 PV AMSTERDAM

pleintje en de poort zijn ook aan de Tugelawegzijde te vinden; de monumentaliteit van dit blok werd bekroond door topgevels met tegeltableaus en een torentje, dat helaas is gesloopt en bij de renovatie niet is gereconstrueerd.
In de Maritzstraat, de entree van de Transvaalbuurt in het verlengde van de Beukenweg, verbreedde Berlage de straat aan weerszijden ten behoeve van een groen of bomenplein in de as van de straat. In verband met de verkeersdrukte is dat pleintje verdwenen en zijn er aan weerszijden korte ventwegen of parkeerterreinen ontstaan. De inrichting van deze openbare ruimte kan uiteraard verbeterd worden door hier bomen te planten. De terug liggende bebouwing aan weerskanten – blok 1 en Krugerhof – is een nadrukkelijke verbijzondering van Berlage. Het eerste blok van HWV heeft daardoor een monumentale positie in het stedenbouwkundig plan. Voor het bestuur van HWV een uitgelezen plek om hier de eerste tegeltableaus en de gedenksteen ter gelegenheid van de start van de bouw aan te brengen.

Verzamelen op het Transvaalplein
Gedurende de bezetting was de Transvaalbuurt 'concentratiebuurt', Joden uit andere stadsdelen en uit de provincie moesten zich hier vestigen. Ab Caransa heeft deze periode beschreven in zijn boek *Verzamelen op het Transvaalplein*.[5]
Na de deportaties kwamen veel woningen leeg te staan. Tijdens de hongerwinter werd uit de verlaten woningen het hout gesloopt waardoor panden gedeeltelijk zijn ingestort. In de Spitskopstraat tussen de bouwblokken 1 en 2 is die oorlogsschade nog zichtbaar. Na de oorlog is in de jaren 1949-1951 het complex overgedragen aan het Gemeentelijk Woningbedrijf (nu Ymere) en provisorisch opgeknapt: de woningen werden weer bewoonbaar, maar beide bouwblokken werden niet meer tot de oorspronkelijke hoogte opgetrokken. Daardoor is, heel uniek, de oorlogsschade nog altijd zichtbaar.

Conclusie
De drie resterende bouwblokken van Handwerkers Vriendenkring zijn om de volgende redenen monumentwaardig.
Stedenbouwkundig:
- Als beeldbepalend ensemble in dit deel van de Transvaalbuurt. Ook al zijn helaas destijds twee van de vijf blokken gesloopt, de blokken 1, 2 en 5 hebben nog juist voldoende massa om als een samenhangend geheel te worden herkend. Zou blok 1 (deels) worden gesloopt dan verdwijnt die samenhang en blijven de blokken 2 en 5 als incidenten in de strook langs de spoorlijn verweesd, of onbegrepen, achter.
- Ook op zichzelf heeft blok 1 belangrijke waarde in het stedenbouwkundig plan. Door de terug gelegen rooilijn in de Maritzstraat heeft dit bouwblok een bijzondere beeldbepalende positie.

Architectonisch:
- Als belangrijk werk in het oeuvre van J.H.W. Leliman, een goed voorbeeld van zijn rationele architectuuropvattingen vergelijkbaar met tijdgenoten als Berlage, Van der Pek en Van Epen.
- Het complex is daarbij belangrijk in de ontwikkeling van de volkswoningbouw, en vanwege de variatie in rationele woningplattegronden en in huurklassen per bouwblok.

Cultuurhistorisch:
- Het complex is van groot belang als eerste en grootste wooncomplex, ter vervanging van te saneren woningen op Uilenburg en Marken (Valkenburg), gerealiseerd in opdracht van Handwerkers Vriendenkring, destijds een enorme prestatie.
- De Transvaalbuurt is opgezet als arbeidersbuurt waar diverse woningcorporaties wooncomplexen hebben laten bouwen. Patrimonium (protestants), Het Oosten (katholiek), HWV (voornamelijk joods)

[5] A. Caransa, *Verzamelen op het Transvaalplein*, Haarlem 1992.

Erfgoedvereniging
Heemschut
Commissie Amsterdam
Korenmetershuis
Nieuwezijds Kolk 28
1012 PV AMSTERDAM

en de Algemene Woningbouw Vereeniging (socialistisch) zorgden voor een weliswaar verzuilde maar ook gevarieerde woonwijk. De huurwoningen van Handwerkers Vriendenkring zijn nog steeds een integraal onderdeel.

- Niet in de laatste plaats is het complex en dan vooral blok 1 van belang vanwege de zichtbare, nooit geheel herstelde oorlogsschade. De nog tastbare herinnering aan de sloop van het hout uit de door gedeporteerde Joden verlaten woningen in de hongerwinter, waardoor de panden gedeeltelijk zijn ingestort en na de oorlog slechts provisorisch hersteld is uniek.
  Vanwege de geschiedenis van HWV en de oorlogsschade kan het complex worden beschouwd als belangrijk monument van Joods Amsterdam. Een geschiedenis die niet mag worden uitgewist door gedeeltelijke sloop-nieuwbouw van blok 1.

Gaafheid:

- De oorspronkelijke blokken 3 en 4 zijn weliswaar gesloopt, maar de resterende drie blokken zijn van dusdanige importantie en vormen samen nog juist voldoende samenhang dat bescherming gerechtvaardigd is.
- Blok 5 is gerenoveerd en de renovatie van blok 2 zal binnenkort gereed komen. Blok 1 wijkt architectonisch en bouwtechnisch niet af van blok 2, en kan dus heel goed op dezelfde wijze worden gerenoveerd.

Uniciteit:

- De geschiedenis van HWV is bijzonder, dat geldt ook voor het complex als beeldbepalend onderdeel van de Transvaalbuurt.
- Het belangrijkste is dat het complex een deel van de geschiedenis van de Amsterdamse Joden vertelt en dat de oorlogsschade nog altijd zichtbaar is. Dat maakt dit complex tot een uniek monument van Joods Amsterdam, dat veilig gesteld dient te worden door een zorgvuldige renovatie en de status van beschermd monument.

Advies COK

De Commissie Omgevingskwaliteit heeft zich vorig jaar al over blok 1 uitgesproken. "De commissie hecht veel waarde aan het verhaal dat met de geschiedenis van dit blok is verbonden. Vergeleken met centrum was er nooit veel aandacht voor de Joodse geschiedenis van de Transvaalbuurt. Maar juist in centrum is na de oorlog een groot deel van de zichtbare geschiedenis van voormalige Joodse bewoners door grootschalige sloop uitgewist. Dat maakt de Tugelawegblokken tot een bijzonder ensemble. Blok 1, het eerste blok van de reeks, is architectonisch niet van bijzondere waarde maar heeft ten opzichte van de andere blokken een extra historische dimensie."

De belangrijkste punten uit dit advies van 17-7-2024 zijn:

1. Behoud en herstel van het huidig volume is de veiligste optie.
2. Wis de oorlogsschade in de Spitskopstraat niet uit.
3. De Tugelawegblokken zijn van groot belang voor de Joodse geschiedenis van de Transvaalbuurt.[6]

Gezien onze conclusie en het advies van COK constateren wij dat behoud en renovatie van blok 1 (het huidig bouwvolume zonder sloop-nieuwbouw) van essentieel belang is voor de Transvaalbuurt, zowel uit stedenbouwkundig/architectonisch oogpunt als vanwege het cultuurhistorische belang dat het woonblok als onderdeel van het ensemble van de reeks woonblokken van HWV in Amsterdam vertegenwoordigt.

De bescherming als monument kan voorkomen dat in deze tijd van woningnood een lastige afweging wordt gemaakt tussen extra woningen en het behoud van waardevol erfgoed. Een afweging die niet goed te maken

[6] Advies van de Integrale Commissie, Advies nr. 2024-10, d.d. 17-7-2024.

Erfgoedvereniging
Heemschut
Commissie Amsterdam
Korenmetershuis
Nieuwezijds Kolk 28
1012 PV AMSTERDAM

is als alleen naar woningaantallen of financiën wordt gekeken. Het historisch belang laat zich niet in cijfers uitdrukken, wat je sloopt komt niet meer terug.

Heemschut en het Cuypersgenootschap verzoeken u daarom met klem de drie woonblokken van Handwerkers Vriendenkring aan te wijzen als gemeentelijk monument.

Met vriendelijke groeten,
namens de commissie Amsterdam van Heemschut,

Norman Vervat (voorzitter) en Paul Meijer (secretaris)

namens het Cuypersgenootschap,

Vladimir Stissi (voorzitter) en David Mulder

C.c.: Monumenten en Archeologie, mevrouw Ariadne Onclin
Ymere, de heer Eric Gerritsen en mevrouw Lisen Hablé

Erfgoedvereniging
Heemschut
Commissie Amsterdam
Korenmetershuis
Nieuwezijds Kolk 28
1012 PV AMSTERDAM

Spitskopstraat hoek Retiefstraat, blok 1, 1951 (Beeldbank Stadsarchief Amsterdam)

Tugelaweg, blok 2, 2024 (Foto Izak Salomons)

Erfgoedvereniging
Heemschut
Commissie Amsterdam
Korenmetershuis
Nieuwezijds Kolk 28
1012 PV AMSTERDAM

Cilliersstraat hoek Tugelaweg, blok 5, 2019 (*Gebouwd in Amsterdam. Projectenboek 2018-2019*)

